

УДК 947.084.8

С. Я. Новікаў

ГАСПАДАРЧАЯ ДЗЕЙНАСЦЬ АКУПАЦЫЙНАЙ АДМІНІСТРАЦЫІ ГЛЫБОЦКАЙ АКРУГІ НАПЯРЭДАДНІ ВЫЗВАЛЕННЯ БЕЛАРУСІ

Вызваленне Глыбоцкага раёна летам 1944 г. з'явілася адной з доўгачаканых падзей гісторыі краху нацысцкай палітыкі «трэцяга рэйха» ў Беларусі, палітыкі татальнага вынішчэння і рабавання, палітыкі масавага тэрору і разбурэння, палітыкі, сутнасць якой была дакументальна пацверджана ў справаздачы аднаго з яе выканаўцаў — гебітскамісара Глыбоцкай акругі ці кіраўніка т. зв. цывільнай адміністрацыі.

Вывучэнне нямецкамоўнай першакрыніцы, выяўленай аўтарам у Федэральным архіве ў Берліне (фонд «Генеральнага камісара Беларусі ў Мінску») [1], можа быць разгледжана як спроба даследчыка не столькі ўвесці ў навуковы абыходак увесь дакументальны матэрыял, колькі прапанаваць айчыннаму чытачу нетрадыцыйны разгляд арыгінальнай першакрыніцы. Цікаvasць да яе выклікана тым, што яна мела дачыненне да эканамічнай палітыкі нацысцкай Германіі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі: выканання цывільнай адміністрацыяй дырэктыў па вядзенні гаспадаркі, наладжвання вытворчасці прамысловай і сельскагаспадарчай прадукцыі для германскага вермахта, выканання мясцовым насельніцтвам абавязковых паставак для цывільнай і ваеннай адміністрацыі і г. д.

Зыходным матэрыялам для доследу з'яўляецца, як адзначана, выніковая справаздача, падрыхтаваная ў Данцыгу ў жніўні 1944 г. былым камісарам Глыбоцкай акругі — Паўлем Гахманам [2, с. 224], які паведамляў аб дзейнасці гебітскамісарыята за перыяд яго існавання з верасня 1941 г. да ліпеня 1944 г. Поўны аб'ём арыгінальнай крыніцы займае 32 машынапісныя старонкі тэкставага матэрыялу [1, бл. 1—32].

У справаздачы акруговага камісара П. Гахмана аб дзейнасці гебітскамісарыята на тэрыторыі Глыбоцкай акругі адзначаецца, што па стане на 30 чэрвеня 1944 г. агульная колькасць цывільнай адміністрацыі дасягнула 79 чалавек (выключна нямецкага паходжання.— С. Н.), прычым 49 з іх займаліся выкананнем задач толькі аддзела харчавання і сельскай гаспадаркі. У першакрыніцы прыведзена сцвярджэнне, што такая ўвага да сельскагаспадарчай вытворчасці захоўвалася на працягу ўсяго перыяду дзейнасці цывільнай адміністрацыі, прычым аддзел увесь час знаходзіўся пад выключнай увагай самага гебітскамісара. Але

колькасць нямецкіх служачых у ім да снежня 1943 г. была значна меншая, чым яна стала перад эвакуацыяй летам 1944 г., і складала толькі 25 чалавек. Калі звярнуцца да агульных падлікаў і правесці іх на аснове змешчаных у разглядаемай першакрыніцы даных, то атрымоўваецца, што перад эвакуацыяй з 79 прадстаўнікоў цывільнай адміністрацыі 60 (75 % — Падлікі аўтара.— С. Н.) [1, бл. 75 (V)] былі заняты на прамысловай вытворчасці, у сельскай гаспадарцы, лясной гаспадарцы і дрэваапрацоўцы, на біржы працы. Тут жа змешчаны звесткі і аб агульных нямецкіх стратах, якія панесла цывільная адміністрацыя за ўвесь перыяд дзейнасці з восені 1941 г. да лета 1944 г.: агульныя страты за гэты перыяд склалі амаль 20 % ад усёй цывільнай адміністрацыі, прычым у аддзеле харчавання і сельскай гаспадаркі лічба страт была іншай — 28 % [1, бл. 76 (VI)].

Цікавае параўнанне можна выявіць, калі звярнуцца да выніковых звестак аб працы тагачаснай вытворчасці на акупіраванай тэрыторыі Глыбоцкай акругі. Так, возьмем адзін з фактаў, які датычыцца завода ў Глыбокім па вытворчасці мыла, і параўнаем зыходныя звесткі пра яго у першым выпадку — з матэрыяламі, якія сталі вядомы айчыннаму чытачу яшчэ ў сярэдзіне 1990-х гг., а ў другім — з арыгіналам выяўленай у Федэральным архіве ў Берліне нямецкамоўнай першакрыніцы. Паводле першага атрымоўваецца, што *«в августе 1943 г. завод был переведен в новое здание на окраине города и оборудован в довольно приличное предприятие, которое насчитывало 15 рабочих, имело 5 котлов и ежемесячно производило 200 кг мыла»* [3, с. 249]. У другім выпадку чытаем дакумент, але заўважаем, што *«в жніўні 1943 г. у адбудаваным і пашыраным будынку на краю горада была створана вельмі добрая вытворчасць з усталяваннем 6 (так у крыніцы.— С. Н.) вялікіх катлоў па варцы мыла, дзе працавала 15 рабочых. Вынікам гэтага стала павышэнне месячнай вытворчасці мыла з 200 кг у 1942 г. да 1800 кг у 1943 г. (выдзелена мной.— С. Н.) пасля ўвядзення новай фабрыкі»* [1, бл. 87 (XVII)]. Як бачна, айчыннаму чытачу каментарый тут не патрэбны, а патрэбен навуковы падыход да фактаў на аснове іх крытычнага аналізу і параўнання з першакрыніцамі.

Прыведзеныя вытрымкі не могуць адразу пераканаць у тым, якой была дзейнасць цывільнай адміністрацыі па вядзенні гаспадаркі на тэрыторыі Глыбоцкай акругі. Дакладнае ўяўленне аб гэтым даюць матэрыялы эканамічнага аддзела Глыбоцкага гебітскамісарыята, яго гаспадарчай дзейнасці па наладжванні работы прамысловай вытворчасці, нарыхтоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі, яе перапрацоўцы, вядзенні лясной гаспадаркі і дрэваапрацоўкі на працягу 1942—1944 гг. Заўважым, што ў справаздачы пералік вырабленай і адпраўленай прадукцыі займае дзве старонкі тэксту, прычым з канкрэтнымі данымі аб «па-

стаўках вермахту прамысловых і рамесных вырабаў» [1, бл. 90 (XX)]. Спынімся больш падрабязна на колькасных паказчыках, якія адлюстроўваюць факт удзелу Глыбоччыны ў выкананні шэрага ваенна-эканамічных праграм, планаў, заданняў акупацыйнай цывільнай і ваеннай адміністрацый.

Паколькі гэтыя лічбы не друкаваліся раней, прывядзём іх цалкам. Зазначым, што ў справаздачы ад 16 жніўня 1944 г. былы камісар Глыбоцкай акругі падае ў форме табліцы ўсе лічбавыя даныя, прычым з дакладнасцю да адзінак: валёнак — 52 154 пары, войлака — 31 257 кг, абмундзіравання (тройка) — 12 430 камплектаў, ботаў — 940 пар, бацінак — 12 000, матрацаў — 2 930 штук, саламяных цюфякоў — 22 202, коўдраў — 15 195, падкоўдранікаў — 8 114, падгалоўнікаў — 2 840, шарсцяных шкарпэтак — 34 440, скураных пальчатак — 21 729, пуловераў — 12 740, шарсцяных коўдраў — 157 231, кажухоў — 31 820, шарсцяных пальчатак — 63 931 пара, навалочак — 2 699, ільнянога палатна — 44 734 кг, скураных галошаў — 655 пар, саламяных ботаў — 256 пар, скураных камізэлек — 2 109, футравых вусцілак — 10 750 пар, шпітальных тапчак — 3 529 пар, толевых пліт — 37 280, шчотак — 5 311, скур — 1 898, клею — 908 кг, ільнянога масла — 21 763 кг, мелу — 4 763 кг, мыла — 28 499 кг, вупражы — 1 010 камплектаў, ільнянога жмыху — 35 695 кг, шарсцяных нітак для штопкі — 189 973, напульснікаў — 35 066 пар, венікаў — 134 800, дзяржанняў для мётлаў — 45 219, маскіровачных вяровак — 5 000 м, канатаў — 1 049 штук, вяровак — 87 044 штук, аўчын — 49 351, падпруг — 436, падкладачных скур — 4 100, падвоеных ложкаў — 5 500, табурэтак — 21 000, шафаў — 150, падвод — 3 075 штук [1, бл. 90—91 (XX—XXI)].

Апрача таго, да ліку агульных паставак вермахта былі далучаны асобныя віды матэрыялаў, якія захоўваліся ў акруговых сховішчах ці былі сабраны ў час нарыхтоўчых кампаній: цвікі — 1 500 кг, фарба — 370 кг, сода — 780, паліва — 435 л, аконнае шкло — 830 кв. м, лямпачкі — 785, лак — 338 кг, шорныя матэрыялы — 441 кг, металалом (каляровы) — 123 220 кг, футра — 63 000 штук (48 % ад агульнага задання для ўсёй Генеральнай акругі Беларусь), драўляныя падводы — 3 000 [1, бл. 91 (XXI)].

Аднак што стаіць за гісторыяй кожнай з гэтых лічбаў? Усе яны, на наш погляд, вынік не столькі «дзеянасці» цывільнай адміністрацыі, колькі прымусовай працы акупіраванага беларускага грамадства. Той цяжкай працы, пра якую ў Беларусі не напісаны навуковыя даследаванні [8, с. 5], хаця пад германскай акупацыяй знаходзілася практычна ўся яе тэрыторыя, на якой значная частка насельніцтва вымушана была выжываць, працуючы пры гэтым на прамысловай вытворчасці, выконваючы розныя дадатковыя работы, пастаўляючы сельскагаспадарчую

прадукцыю, забяспечваючы ёю як цывільную і ваенную адміністрацыі, так і вермахт, і нават «трэці рэйх».

Пошук такіх матэрыялаў патрабуе максімальнага выкарыстання першакрыніц. У нашым выпадку гэта азначае працяг разгляду матэрыялаў справаздачы акруговага камісара Гахмана, які прывёў і іншыя цікавыя (аднак абагульненыя) лічбы аб вытворчасці і нарыхтоўцы важнейшых відаў сельскагаспадарчай прадукцыі, адпаведна ў:

1941/42 гг.

збожжа — 7 000 тон, мяса — 1 500, сена і саломы — 40 000 тон;

1942/43 гг.

збожжа — 28 000 тон, мяса — 8 500, бульбы — 45 000, сена і саломы — 150 000, птушкі — 20 000 штук;

1943/44 гг.

збожжа — 20 000 тон, мяса — 8 000, сена і саломы — 120 000, бульбы — 40 000 тон [1, бл. 92—93 (XXII—XXIII)].

Апрача гэтай прадукцыі, як падкрэслівае ў сваёй справаздачы камісар Глыбоцкай акругі, цывільная адміністрацыя выконвала прамыя пастаўкі германскаму вермахту масла, тлушчаў, яек, ільносямян, мёду, рыбы і інш. Зазначым, што адсутнасць канкрэтных звестак аб праведзеных пастаўках, як і іх лічбавыя даныя (асабліва абагульненыя), патрабуе ад даследчыка іх дакументальнага пацвярджэння. Між тым прыведзеныя лічбы, на наш погляд, кантрастна высвятляюць зусім іншыя аспекты штодзённага жыцця беларускага грамадства, яго супярэчлівую гісторыю ў гады германскай акупацыі.

Вывучэнне нават нязначнай часткі прыведзенай вышэй дакументальнай першакрыніцы пераканаўча сведчыць аб неабходнасці неадкладнага вырашэння новых задач, якія стаяць перад беларускай гістарычнай навукай і тычацца гісторыі асобных рэгіёнаў, гарадоў, вёсак і ў першую чаргу людскіх лёсаў. Вострая патрэба ў навуковым даследаванні гэтай тэматыкі на прыкладзе Глыбоцкага раёна вынікае не столькі з разгляду арыгінальнай першакрыніцы, наяўнасці ў ёй вялікай колькасці пакуль неапрацаваных лічбавых паказчыкаў, колькі з патрэбы ў канцэптуальным асэнсаванні старонак ваеннай гісторыі і спасціжэнні сутнасці тагачасных падзей германскай акупацыі Беларусі, прычым на аснове максімальнага выкарыстання першакрыніц. Толькі такім шляхам можна прыйсці да навуковых высноў, здольных стварыць адэкватную гістарычную рэчаіснасць мінулага нашай краіны ў гады другой сусветнай і Вялікай Айчыннай вайны.

Важным выступае таксама іншы нямецкамоўны матэрыял, які тычыцца Глыбоччыны. У германскай гістарыяграфіі ён неаднаразова з'яўляўся ў друку [4, s. 275; 5, s. 380—387; 6, s. 380—387], аднак у айчыннай гістарычнай навуцы яго пакідалі па-за рамкамі даследаванняў [7]. Размова ідзе пра план ліквіда-

цыі важнейшых гаспадарчых аб'ектаў і адміністрацыйных пабудоў у г. Глыбокае, які быў праведзены ў адпаведнасці з загадам камандуючага вермахтам у Беларусі падчас адступлення германскай арміі летам 1944 г.

Звернемся да вытрымкі з «календара разбурэнняў» камандуючага вермахтам у Беларусі і адразу адзначым, што ў ім (календары) згаданы 57 аб'ектаў г. Глыбокае, у большасці сваёй цагляных. Для іх разбурэння патрэбна было 400 кг узрыўчаткі. Апрача таго, усе гарадскія аб'екты пасля гэтага падлягалі спаленню агнём. Выканаўцам запланаванага разбурэння прызначалася 660-я палявая камендатура. Падкрэслім, што аб выкананні гэтага часткова сведчыць і справаздача камісара Глыбоцкай акругі П. Гахмана, які скрупулёзна паведамляе аб разбурэнні практычна ўсіх важнейшых аб'ектаў горада ў час эвакуацыі з яго цывільнай адміністрацыі [1, бл. 85, 87—88 (XV, XVII—XVIII)].

Разам з гэтым матэрыялам дакумент утрымоўвае іншыя звесткі аб «гарадскай гаспадарцы» ў гады германскай акупацыі, калі ў горадзе былі: фабрыка па вырабу падвод, завод па выпуску мыла, цэхі і майстэрні па вытворчасці канатаў, вяровак, абутку і інш., а таксама мармеладная фабрыка, 2 млыны (паравы і вадзяны), 7 дубільных майстэрняў, піларама, 2 малаказаводы, маслабойка, бойня, зернеэлеватар, механічная майстэрня, друкарня, 3 збожжавыя склады і 2 зернятокі, хлебапякарні, завод безалкагольных напіткаў, прадзільная і канатная вытворчасці, халадзільнік і інш. [5, с. 380—385; 6, с. 380—385].

У дадзеным матэрыяле утрымоўваюцца цікавыя звесткі па гісторыі горада ў гады акупацыі, асабліва геаграфіі гарадскіх вуліц з наступнымі назвамі: Докшыцкая, Крэпасная, Віленская, Азёрная, Мясная, Школьная, Міхайлаўская, Рынкавая, Апчечная, Дзісенская, Служачых, Светлая, Цагельная, Пешаходны шлях, Шпітальная, Царкоўная плошча і інш.

Такім чынам, нават адна крыніца з фонду «Генеральнага камісара Беларусі ў Мінску» Федэральнага архіва ў Берліне дала магчымасць звярнуцца да разгляду арыгінальнага нямецкамоўнага дакумента і правесці навуковы аналіз гэтых матэрыялаў з улікам яго папярэдняга вывучэння айчыннымі даследчыкамі. Прыведзены матэрыял з'яўляецца не толькі падставай для больш адэкватнага вывучэння гісторыі дзейнасці германскай цывільнай адміністрацыі ў гады другой сусветнай вайны на тэрыторыі Беларусі, але і пакуль нявыкарыстанай крыніцай для правядзення навуковага даследавання з улікам выяўленых новых аспектаў гісторыі акупацыі Глыбоцкага раёна: вядзення гаспадаркі, прымусовай працы мясцовага насельніцтва, выканання ім абавязковых заданняў цывільнай адміністрацыі па пастаўках сельскагаспадарчай прадукцыі, прамысловых вырабаў і г. д. Асэнсаванне гэтых пытанняў патрабуе ад беларускіх даследчыкаў пошуку

новых шляхоў спасціжэння гістарычнага мінулага, прычым на аснове максімальнага выкарыстання арыгінальных нямецкамоўных першакрыніц.

КРЫНІЦЫ, ЛІТАРАТУРА

1. Федэральны архіў Германіі (далей: ВА): BA R 93/14. Taetigkeits-, Raeumungs- und Erfahrungsbericht des Gebietskommissars Glebokie v. 16. August 1944. Bl. 1—32.
2. *Gerlach Ch.* Kalkulierte Morde: die deutsche Wirtschafts- und Vernichtungspolitik in Weissrussland 1941 bis 1944. Hamburg, 2000.
3. Памяць: Гістарычна-дакументальная хроніка Глыбоцкага р-на / Гал. рэд. Б. І. Сачанка і інш. Мн., 1995. С. 243—252.
4. *Lenhard H.* «Lebensraum im Osten». Deutsche in Belorussland 1941—44. Duesseldorf, 1991.
5. Auszug aus einem Zerstoerungskalender des Wehrmachtbefehlshabers Weissruthenien mit den in der Stadt Glebokie zu vernichtenden Betrieben und Einrichtungen, o.D. (Fruehjahn 1944), in: Mueller N. (Hrsg.). Deutsche Besatzungspolitik in der UdSSR 1941—1944: Dokumente. Koeln, 1980. S. 380—387.
6. Okkupation. Raub. Vernichtung: Dokumente zur Besatzungspolitik der faschistischen Wehrmacht auf sowjetischem Territorium 1941 bis 1944 / hrsg. von Norbert Mueller. Berlin, 1980. S. 380—387.
7. *Ленхард Х.* «Жизненное пространство на Востоке». Немцы в Белоруссии. 1941—1944 // Неман. 1993. № 5. С. 119—160.
8. Белорусские оstarбайтеры: историко-аналитическое исследование / Г. Д. Кнатько, В. И. Адамушко, Н. А. Бондаренко, В. Д. Селеменев; Под ред Г. Д. Кнатько. Мн., 2001.

SUMMARY

The autor holds the scientific analysis of the original German-language document — the report of Gebitskommisar about the results of administrations rule in Glybotski District on the occupied territory of Byelorussia from September 1941 till july 1944.

УДК 37(09)(476)

М. Г. Жылінскі

АДНАЎЛЕННЕ САВЕЦКАЙ АГУЛЬНА-АДУКАЦЫЙНАЙ ШКОЛЫ НА БЕЛАРУСІ ПАСЛЯ НЯМЕЦКАЙ АКУПАЦЫІ. 1941—1944 гг.

Аднаўленне агульнаадукацыйнай школы на вызваленай у верасні 1943 — сакавіку 1944 г. тэрыторыі Беларусі адбывалася ва ўмовах разбуранай народнай гаспадаркі і барацьбы савецкага народа з гітлераўскімі захопнікамі. Тым не менш значная частка тэрыторыі рэспублікі да лета 1944 г. заставалася ў акупацыі. У 29 вызваленых раёнах Гомельскай, Магілёўскай